

за война с турците, мотивирани политически и религиозно. Те подчертават единството на застрашения и до голяма степен поробен славянски свят и по този начин намаляват разстоянието между литературите, създавани от този свят.¹⁶ Благоприятна почва за това състояние са били все по-честите полско-турски войни, в които поляците са реализирали по-скоро своето самочувствие на голяма държава, а не са действували поради пряката заплаха за съществуването на Полша. И все пак, дори и със самомнението, че вършат по-добре това, което другите славяни не са успели да направят, поляците създават прецедента на славянската непобедимост от азиатския нашественик и по този начин въздействуват върху самочувствието не само на избягалите и приютени в Полша хуманисти, но и на останалите в пределите на Турската империя славяни, като мит и легенда, но и като реална възможност за братска помощ.

За всички генетични ферменти на Полския ренесанс може би най-основно значение има специфичната социална картина в Полша в епохата на прехода от първата към втората кралска династия. За своеобразието на литературната продукция през XVI в., за непонятното в Европа съчетаване на суеверие с духовна изтънченост, на любов към природосъобразното със склонност към религиозен екстаз, на анархистичност на духа с любознателност и дисциплина в науката съдействува преди всичко богатата диференциация на носителя на културата за онова време — шляхтата. Полската аристокрация се е различавала значително от западната и по своя генезис, и по отношението си към държавната цялост, и не на последно място по липсата на васалската традиция, така релефно очертана още в „Песен за Роланд“. Верността към краля е била по-скоро един рефлекс на епохата на Болеслав Храбри, отколкото реален факт със социална реализация и историческо значение. Шляхтата изработва особен тип вътрешна солидарност. Полша не е преживяла индивидуализма на рицарството на „кръглата маса“, в което блестящо са комбинирани приключенският характер с религиозната еднозначност на мисленето и предаността към висшия. Рицарството на Полша, такова, каквото го виждаме край Грюнвалд, по-скоро демонстрира спойката на един колективен дух, роден от славянски сантимент, езическа откритост на характера и християнско посвещение в най-хубавия смисъл на думата. Това се дължи на специфичната неписана договореност между краля и дребната и средната шляхта, която фактически дава количествения показател на класата. Още от времето на първите Пиаста се оформя една аристократическа прослойка, малобройна, но могъща икономически, прослойката на „магнатите“, т.е. на едрите феодали и князе. Вероятно повечето от тях първоначално са били племенни вождове, които са признали протектората на кралската династия и с течение на времето са загубили чувството за племенна суверенност, без да се лишат от вътрешния императив за относителна независимост спрямо централната власт. Те не плащат на краля данъци, в повечето случаи са самостоятелни икономически или, с други думи — това са пълни владетели на своите области. От тях се ражда продължилото два века феодално разделение на Полша. Но същевременно голяма част от родовата аристокрация започва да запада икономически. Това са малки феодали, наследници на по-едри. Разделянето на имението между тях довежда до намаляване на силата и значението им. Така в края на XIV в. заедно с магнатите в Полша съществува една многобройна прослойка от средни и дребни феодали, които не са имали друга възможност за опора и просъществуване освен получаването на все повече привилегии за сметка на другите класи чрез лоялна подкрепа на централната власт. За нейната сила следователно е била решителна не икономическата стабилност, която тя не е притежавала, не политическата позиция, която тепърва е трябвало да отвоюва, а нейната многобройност,

¹⁶ J. Krzyżanowski. Historia literatury polskiej. Warszawa, 1964, с. 96.

която се е откроявала в моменти на война и като заплаха за магнатите, и като реално обещание за този, който би се решил да пази нейните интереси. „Изчислено е, че около XV в. полската шляхта е била 10% (а може би и повече) от общото население на страната, докато във Франция аристокрацията е едва 2%.“¹⁷ Още повече, че до XV в. шляхтата не е била затворена за другите класи. Много често се случвало забогатял гражданин да получи от засилващата се централна власт, от краля, шляхтишки знак. Така наречената нобилитация на хора без родов герб е била често явление. Има сведения дори за заможни селяни, кметове на села, които също са били причислени към шляхтата. Освен значението за количествения състав, който много бързо се е допълвал под влиянието на икономическото развитие на страната, това явление е изиграло роля и за оформянето на специфичната атмосфера на полската низша аристокрация, за нейния манталитет. В ярко феодалната надменност на обеднелите бивши големи феодали или на техните потомци се преплитат демократични елементи, дошли с попълнението от града и селото, в които прозвънва и манталитетът на новопокръстените, стремящ се да отхвърли от себе си утайките на плебейското. В такова душевно състояние хората обикновено издават повишен интерес към новата си социална среда, дружелюбност, родена от желанието да се укрепи връзката с нея. Тези фактори са влияели благоприятно за вътрешната спойка на полската шляхта. Споменатият процес започва да замира в края на XIV в. Изглежда, прекомерното увеличаване на състава на аристокрацията е започнало да подкопава собствените ѝ устои: спаднал е критерият за икономически ценз, намалявала е с това възможността за получаване на по-значителни привилегии, тъй като, разпределени върху толкова голяма част от населението на страната, започват да се обезценяват. Затова по времето на Людовик Унгарски и Владислав Ягелло шляхтата вече се стреми да се затвори като класа. Вече не притежанието на земя е главен фактор за принадлежност към привилегированата прослойка. Още Кажимеж Велики определя, че шляхтич е онзи, който се е родил от баща шляхтич. Това не е прекъсвало връзките на шляхтата с другите класи, защото майката играе важна роля в семейството въпреки феодалната ѝ обезправеност, но определено е прекъснало притока на забогатяващите представители от другите класи. Един процес е бил завършен, за да създаде условия за напрежения от предкапиталистически тип, когато богатите градски жители ще държат финансовата мощ в своите ръце, ще бъдат абсолютно лишени от глас в управлението на обществото от нарастващите привилегии на затворената вече кастово шляхта. Това се очертава още по-ярко в следващите векове, когато, за да бъде призната на някого шляхтишка принадлежност, той е трябвало да бъде роден от баща и майка шляхтичи. Така аристокрацията е била херметизирана и се е възпроизвеждала вътрешно. Всички важни процеси на държавата са били заключени в нейните рамки и по този начин огромната диференциация в имотното състояние е довела до невероятни контрасти, които в края на XVIII в. ще съпоставят княжеските родове на Чартори-ски, Потоцки, Радзивил и др. с безимотния шляхтич, блестящо отразен от Мицкевич в „Пан Тадеуш“ чрез образа на ключаря Гервази. Вътре в една каста се развиват процеси, които довеждат до разделянето ѝ на господари и слуги. Това има огромно значение, защото аристокрацията, най-издигнатата в средните векове част от народа, е създавала в своята среда противоречия от икономически характер, които представляват почти идеална проекция на големия антагонизъм между феодала и селянина. Полското общество е било податливо от много ранна епоха на всякакъв вид демократични идеи именно по тази причина, започнало е да формира на тяхна основа националния си характер. Същевременно самочувствието на обеднелия шляхтич не се е изгубвало с годините и затова той независи-

¹⁷ J. Maciszewski. *Szlachta polska i jej państwo*. Warszawa, 1969, с. 35.

мо от икономическия си упадък изпитва чувство за превъзходство над градския жител, което се е изразявало в злъчно презрение по отношение на селяните. Чувствителен към демократичната идея, полският шляхтич се е превръщал в тъмен, ретрограден субект, когато тази идея е била логично относната и към обезправените прослойки. Този процес е много силен именно в периода, когато се състоят генетичните натрупвания на Ренесанса и неминуемо дава отражение върху тях. Той става мост, по който в новата атмосфера на XVI в. се промъкват рецидивите на суеверието и предразсъдъка, блокираността на средновековното мислене и други явления, които силно огъват ренесансовия процес в Полша, придавайки му и колорит, и нотки на провинциалност, и търпимост към примитивизма поради императива на класовия интерес. Ярко личи класовата безогледност на шляхтата в песента „За убийството на Йенджей Тенчински“. Авторът, шляхтич и доста несръчен стихотворец, издава огромното си раздражение, че занаятчиите са дръзнали да посегнат на представител от висшата прослойка. Не му прави впечатление, че поради убийството на един шляхтич са били посечени шестима и обесени двама души от градското самоуправление. Дори в своето ожесточение авторът сменя често думата „мещани“ с „хлопи“ — това явно е съзнателно, за да принизи занаятчийския еснаф до най-долната според схващанията на епохата категория хора — селяните. Песента е написана скоро след 1461 г., когато, както знаем по исторически сведения, е бил убит краковският магнат. Доказателство за това е объркаността, неовладяната фактология, която се дължи не толкова на писателската непохватност, колкото на афектираното състояние на автора, в което той се е мъчил да очерни колкото се може повече извършителите на това престъпление. Следователно само век след Кажимеж Велики, когато същите тези заможни еснафи са могли да станат аристократи, затворената полска шляхта вече е склонна да ги приравнява със селяните и ѝ се вижда немислимо някакво равнопоставяне с тях.

Процесът на стабилизирането на средната и бедната шляхта започва още след Кажимеж Велики. По силата на завещанието на последния Пиаст кралската корона е била дадена на неговия племенник Людовик Унгарски. Той е бил далече от Полша, от нейните интереси, непонятни са му били и инертността, и склонността към непредвидени акции на полската шляхта. Затова, за да закрепи властта си, той се е стараел чрез привилегии да я държи относително спокойна, безопасна за трона. Той обаче не е имал наследник. Имал е само дъщери, един факт, който довежда до поканването на Владислав Ягелло на престола чрез брака с дъщерята на Людовик — Ядвига, но същевременно силно е подкопал априорното до този момент схващане: наследствеността на кралската корона. Независимо от по-сетнешните заслуги на Ягелло съзнанието, че Полша поверява кралския жезъл в ръцете на довършен езичник, е имало явно влияние в редиците на шляхтата, възбуждало е настроения, които не са били в интерес на необразования, но ловък властелин. Затова той продължава тенденцията на привилегиите от времето на Людовик Унгарски, като чрез нея решава и един друг проблем, който натежава и през следващите векове в полската история. Сепаратистичните стремежи на магнатите, желанието им да се освободят напълно от кралската власт, реакционни от гледна точка на историческия интерес на полския народ, са били извънредно опасни за устоите на централната власт, на кралския трон. Затова Владислав Ягелло се стреми чрез противопоставянето на висшата аристокрация на поземлената шляхта да принуди първата към гражданска дисциплина, към лоялност. За да си осигури това обаче, той е трябвало щедро да възнагражда средната и бедната шляхта за верността ѝ. Този процес продължава и понастоящем. Чувството за династия в някогашния смисъл се изгубва. След Ягелло може вече да се каже, че „де факто“ съществува изборност на краля. Привилегиите на шляхтата се увеличават и през XVI в. тя си създава самочувствие на главен

фактор в държавата, на нейна опора. „Златната шляхтишка свобода“, засилила се до параметрите на анархията след края на Ягелонската династия, довежда до безперспективната демокрация на избраните, която обезсилва страната, разрушава централизцията на държавата и довежда в крайна сметка до трагичните събития от втората половина на XVIII в., когато Полша постепенно започва да изчезва от картата на Европа. Трите разделения на Полша се коренят именно в епохата на шляхтишката суверенност, защото в същото време съседните държави създават огромни механизми на абсолютни монархии, срещу които демокрацията, дала право на всеки шляхтич да се ръководи единствено от своя личен интерес, не е можела да противопостави никаква реална сила.

Трагично от гледна точка на историческата съдба на народа, споменатото явление има огромно значение за развитието на неговата култура. Демократичността, макар и кастова, създава основа, благодарение на която се появяват произведенията на светли умове, насочени срещу изостаналостта на собствената прослойка. Появяват се творци, европейци по възпитание и поляци по дух, горещи патриоти и осъзнати граждани на своята република, които открито започват да гроят народностните недостатъци, да виждат в тях главна опасност за живота и бъдещето на Полша. „Златната шляхтишка свобода“ ражда едновременно и склонността към анархия, и мисълта за необходимостта от нейното преодоляване. Тя дава възможност на шляхтича да води примитивно средновековно битие в далечната провинция, но същевременно позволява на издигнатия интелектуалец да говори открито за болезнените проблеми на страната, да достига почти до пророчески визии за предопределения ѝ трагизъм, както е случаят с Пьотр Скарга. Благодатна за ренесансовия манталитет е дори тая обърканост и многоцветност на човешки поведения, която е можела да съществува само при пълна толерантност към всички членове на прослойката. Колоритът, който се ражда от подобна среда, намерил място в многобройните закачливи епиграми с хумористична или остро сатирична насоченост, обогатява полската литература с разнообразен персонаж, с уютна на ренесансовата компания от материално задоволени и граждански подsigурени аристократи. Затова от самото начало на полското ренесансово творчество вървят ръка за ръка опиянението от „пасторалния“ живот, от веселата, духовита и дори разгулна среда с мрачната визия за вредата от духовното затлъстяване, от трагичното безгрижие, от грубия личностен интерес и политическо късогледство.

Като последна от основните предпоставки за развитието на полската култура преди нейния златен XVI в. може да се отбележи развитието на печатарския занаят — развитие от придатък на кралската канцелария до разпространител и дори подбудител на литературата на Полския ренесанс от втората половина на столетието. Първата печатница бива открита в Краков в самото начало на XVI в. Не се знае точно годината, но е сигурно, че през 1510 г., когато бива открита печатницата на Унглер, вече от няколко години е действувала печатницата на Халер, който през 1505 г. получава кралска привилегия за монопол. Отначало и двете печатници издават само административни документи и благодарение на това между тях се създава остра конкурентна борба. Тя завършва злополучно и за двамата, тъй като през 1518 г. отваря своя печатница Йероним Ветор, който по-всяка вероятност благодарение на умения си да влиза в контакт с големи личности и да използва слабостите им успява да получи монопола на кралската канцелария. Трябва обаче да се подчертае, че докато Халер е бил преди всичко търговец на вина и собственик на множество предприятия, Ветор е бил новозаселен чужденец и е разчитал единствено на своята печатница. Може би и затова той така старателно се е стремил да достигне до сигурните и редовни поръчки на дворцовата администрация.

Както проличава от имената, първите печатари в Краков са били немци по произход. Повече или по-малко полонизирани, а, както е случаят с Ветор, току-що заселили се в Полша. Може би затова не се появява веднага лесното хрумване да бъде свързана литературата с печата, с което да ѝ се даде значително по-широк обществен резонанс. Известно е, че първото произведение на полски език, което е било напечатано през 1513 г., е „Душевен рай“ на Бернат от Люблин. Малко по-късно, през 1521 г., излизат „Езопови басни“ на същия автор. Прецедентът на тяхната популярност може би обърна внимание и на други автори и от този момент печатното слово става пръв помощник на полския автор по пътя му към читателската маса. Многобройността на печатните екземпляри, създава възможността за широка аудитория, същевременно означава и повсеместна литературна школовка. В полското общество от началото на XVI в. възниква търсене на новата ефирна, примамлива и очарователна стока — литературното слово. Авторите на Полския ренесанс получават свой реален обществен форум. Чувството за провинциалност спрямо страните, където откритието на Гутенберг е било много по-рано реализирано в практиката и използвано от литературата, отстъпва мястото на спокойната уравновесеност на интелектуален климат, в който мнението на литератора може да бъде доведено много бързо до съзнание то на широк кръг от хора. А това слага началото на публицистичния рефлекс, ярко изразен в творчеството на Ожеховски и Моджевски. Развива се специфичното чувство за „наблюдение от страни“, за всеобща явност на културния процес, което довежда до изработването на ренесансов самоконтрол на по-изявените автори и по линията на стила, и по отношение на откритата гражданска позиция.

САМОБИТНОСТ И ЕВРОПЕЙСКИ ТРАДИЦИИ В ПОЕЗИЯТА НА ПОЛСКИЯ РЕНЕСАНС

Боян Биолчев

СЛАВЯНИТЕ И РЕНЕСАНСЪТ

Зародил се в Италия като естествен резултат от натрупването на социални, традиционни, религиозни и дори географски предпоставки, Италианският ренесанс постепенно завладява все по-широки територии в съзнанието на средновековния европеец. Достига Франция (в същност първоначалното название ринашименто е заменено именно с френското ренесанс), залива Англия и Испания, за да се насочи на север и изток чак до Швеция и славянските народи. И ако навечерието на Средновековието донася на Европа като най-ярко и определящо за нейния облик явление Великото преселение на народите, то Италианският ренесанс, хуманизмът постепенно тръгва по обратния път като едно Велико преселение на идеите. Благоприятната обстановка за лекотата, с която даден културен феномен намира прием върху нова и дори коренно различна традиционна основа, върху свършено нов, ексцентричен от европейска гледна точка фолклорно-ритуален комплекс, се създава благодарение на средновековната универсалност на схващането на човека, разделена единствено от границата между православния и католическия канон. Християнската религия представлява мост над локалните различия, херметичността на средновековната психика се разкрепостява и уеднаквява в метафизичните параметри и затова може да се каже определено, че църковният институт, стремежи се към абсолютна и регламентирана духовна дисциплина в новата етнична структура на Европа, създава сам потенциална възможност за сходни реакции срещу нея, за историческия прецедент на такава спонтанна духовно-творческа солидарност, каквато е Ренесансът.

И все пак в своето движение към все по-нови и все по-отдалечени от месторождението на образа страни това разнопосочно стремление към естествената природна суверенност на човешката личност се видоизменя в своето външно протичане, в събитийната си окраска в зависимост от конкретната историческа обстановка, в която бива пренесено, без никога да губи същностните си характеристики, запазвайки дълбокото единство на идеологическата си първооснова. Затова сравнителният анализ на културните явления, породени от неговото разпространение, непрекъснато ще се докосва до важни съвпадения с модела и до специфични отклонения или по-точно модификации, в които се оглежда ранната народопсихология на формиращите се европейски нации.

Славянските народи достигат до епохата на Ренесанса при едно кръстопътно състояние на духа. Тяхната четиривековна „практика“ в държавното устройство на Европа не е била в състояние да изличи вътрешните устои на родово-общинното начало. Подмяната на обичайния правов статут с абстрактната норма на

законоположението се е извършила само в ежедневната административна практика, но не е проникнала органично в съзнанието на славянина от тази епоха. И затова наред с наивитете и предметното светоусещане се запазва до късно през годините едно недоверие към външния авторитет, привързаност към собствената традиция, към родовата спойка, която обогатява извънредно много емоционалния тонус на човешкото присъствие в обществото. Хрониката на Гал Аноним от началото на XII в. ни поднася интересни факти от живота на първия полски крал Болеслав Храбри. При него е можел да влезе всеки независимо от това, дали е беден или богат. Явно липсва императивът за кастовостта, без който трудно можем да си представим европейската феодална държава. Дори и по-късно подобно поведение срещаме у големия полски крал Сигизмунт I Стари, през чието царуване се разгръща Полският ренесанс. Първичната племенна демократичност прозвучава чак до XVI в. като ехо независимо от конюнктурните съображения за нейното спазване. Гал Аноним споменава в своята хроника и за уважението, което крал Болеслав Храбри оказва на възрастните хора. Още един основен родово-племенен архитип моделира поведението на раннофеодалните владетел. От равнището на своето средновековно мислене Гал Аноним обяснява всички тези явления с личните качества на краля — благоразположение, доброта, човечност и др. Макар всичко това да е в стила на агиографията, в оценката на хрониста по-скоро звучи преживялата сто години легенда за времето, когато кралският двор не е бил херметично затворен, когато родово-племенната структура не се е била разпаднала напълно, за да даде началото на строго регламентираното класово общество.

Историческата основа, начинът, по който славяните достигат в своето културно развитие на Ренесанса, ражда главната разлика между същностните задачи на първата духовна революция на човечеството в нейната родина и в новите, завоювани от нея територии. Защото да се говори за възраждане на култура при славяните е най-малко исторически несъстоятелност. Завръщането към старите образци на нова степен у западните европейски държави изиграва и конюнктурно-утилитарна роля преди всичко по пътя на разчупването на съсловното неравенство, спяващо все по-осезателно икономическия им развой. Социална основа е главно оживеният търговски обмен, благодарение на който търговецът се превръща във финансов магнат, лишен от обществени права и степен, която да отговаря на материалното му положение в обществото. Лозунгът: „Човек съм и нищо човешко не ми е чуждо“, натрапчивите внушения за „голото раждане на човека“, синоним на равенството пред бога, издават умело намерени идеологически оръжия, предназначени да обединят в едно интереса на всички онеправдани прослойки, да акумулират недоволството в насока, която е икономически изгодна за обезправените новобогаташи. Към това се прибавя моралното износване на средновековния културен модел. Изтощено от непрекъснатото състояние на угроза, съзнанието на феодалния човек е податливо на всичко, което го води към нормално протичане на психическите му реакции, към освобождаване духа на индивидуалността, към разрушаване на наложения самоконтрол или по-точно система от забрани, подменила жизнената непосредственост, сенсуалната органичност и природосъобразността на религиозните „табу“ на античния свят. Обратно на това изконните традиции на славянството намират в ренесансовия модел една възможност за пълна реализация в новите социални отношения или, с други думи, решава се практически механиката на тяхното функционално осъвременяване. Много от полемичните елементи на Западния ренесанс се оказват абсолютно непонятни сред славяните и ако наблюдаваме изявата на тези елементи, то това се дължи или на енергията на подражанието, или на грешно разчитане на истинската им същност. Но и в двата случая се срещаме с реална подмяна на едни стойности с други; въведеният модел започва да служи на коренно различни цели и в

крайна сметка натурализирането му се извършва в сложната обстановка на исторически развой на новите народи, без той да деградира до някаква абстрактна, наложена на религиозно-дисциплинарен принцип практика. От друга страна, съпротивата и интегралната космополитна политика на църковния институт, която в западните страни има преди всичко социална нюансировка или се ражда от укрепването на светската власт, у славяните започва да подхранва ранните елементи на народностно себепознание. Това засилва стремежите към суверенност, които, събудени от ренесансовия дразнител, в същност представляват израз на натрупалото се в низините недоволство от чужда власт или от непрекъсната външна заплаха, от асимилаторската агресивност на съседните държави. Изпратеният при папата полски сановник и публицист Ян Острогор въпреки абсолютния регламент на католическата йерархия си позволява да му възрази с ярка народностна гордост, когато се е почувствувал уязвен от паневропейските му, ошетяващи Полша амбиции. Това става през XV в., времето, когато друг представител на висшата аристокрация, Гжегож от Санок, свързва своята дейност с ранното оформление на ренесансови отношения сред дворцовия елит в Краков: знаем и връзките му с тази среда, и нестандартния му от гледна точка на църковния ред стил на поведение, но особено важен е фактът, че Калимах, италианецът, една от първите ренесансови личности в двора на Кажимеж Ягелончик, написва неговата биография — „Животът и обичаите на Гжегож от Санок“.¹ Исторически погледнато, този процес в една или друга степен и с нюанса на конкретната народопсихологическа схема се среща у всички славяни. И чехите, у които ренесансовите елементи се развиват по-рано, създават открито патриотична традиция в литературата на собствения език, а не на латински: една важна предпоставка за появата на личността на Хус и неговото дело в интелектуалната сфера и на хуситските войни като монументално историческо последствие. Много документи носят сведения за ранна славянско-съсловна солидарност, проявена от бедни поляци, които участвуват във военните сблъсъци на страната на хуситите, въпреки че полските кралски укази ги обявяват за еретици.² И при чехите срещаме елементи на народностна гордост, проявена в стремежа да бъде запазен суверенитетът спрямо папската всевластност, която в името на католическата интеграция се съобразява преди всичко с по-близките до Рим и по-големи държави. През XV в. Ян от Рабштейн, абсолютен от италиански университет, написва с блестящ латински език „Диалогус“, в който споменава и за конфликта на чешкия крал Иржи с папата.³ Самопознанието създава психологическа основа за проява на народностния дух, за съпротива, разбира се, според менталитета на епохата срещу агресивността на централния религиозен институт, реализирана в областта на културата чрез средновековното „есперанто“ — латинския език. Блестящите латинисти в Чехия са съпътствувани от изявни литератори, които творят на народен език, достатъчно разчупен и обогатен още в началото на XV в., за да отговори на художественото равнище на ренесансовото мислене. В подобен аспект виждаме народностното начало и в ранната история на хърватската култура. Схватката между глаголитите — представители предимно на бедната прослойка на клира и на широките слоеве на обществото, — от една страна, и от друга, църквата и феодалите, които приемат европейската култура посредством латинския или италианския език независимо от упадък в историческа перспектива на глаголическата писменост, свидетелствува за социално оцветен стремеж за народностна изява, който ще доведе век по-късно до ярката литература на народен език, създадена от дубровнишко-далматинския ренесанс. Именно тук стават най-характерните: съчетаване,

¹ F. Kalimach. De vita et moribus Gregorii Sanocei. Wyd. A. Miodoński, Kraków, 1900.

² J. Magnuszewski. Historia literatury czeskiej. Ossolineum, 1973, с. 59.

³ H. Samsosnowicz. Kobiety w miastach późnego średniowiecza. — B: Polska w świecie. Warszawa, 1972, с. 161.

сливане, взаимопроникване и сблъсък между двете основни културни сфери, които постепенно разделят славянството още от момента на приемането на християнска религия. Това са сферите на влияние на православие и католицизма. Този въпрос засяга същностните моменти от развитието на отделните славянски народи, но до голяма степен определя и ранното им национално съзряване преди и в епохата на Ренесанса. Защото ако в славянските страни от католическия сектор схоластиката и периферните рефлексии на папското всевластие очертават минимума от конкретна местна настройка за „завръщане към античния образец, който те не познават, да се говори за каквото и да било възраждане или завръщане в православния сектор би било историческа интелектуална спекулация. Не може да се възроди нещо там, където изобщо не е имало смърт. Византия се явява пряк, биологически дори, продължител на античния свят и неговата култура. В нея се слива в едно предметната, хедонистична нагласа на стария грък с бляскавата обществена изъвеност и административния гений на римлянина. През единият век, когато Западна Европа тъне в мрака на Средновековието, във Византия създават изцяло многопланово естетско творчество автори от порядъка на Михаил Псел. Когато католическият манталитет очертава представата за малоценността на жената спрямо мъжа с класическия пример на съпруга, който сгръбва краката си в кръвта на съпругата си,⁴ във Византия жената се решава да мери ръст с мъжа в област, която е била почти затворена за нея и в античността — интелектуалния труд. Типичен пример за това е Ана Комнина. Култът към красивото и хармоничното никога не е бил изоставен заради тезисни деформации, от които на Запад се ражда готиката. Дори и годините на иконоборството, когато бива унищожен значителен фонд от старото изкуство, не могат да се приемат за край на античната традиция. От православната икона и след това лъха култ към човешкото преживяване. Готическата мадона с младенца са в почти служебно съчетание — тя го гледа с някакво метафизическо предначертание, а в лицето на малкия Исус има нефункционално за възрастта внушение за всевластие над света. Готическият майстор деформира или тенденциозно променя пропорциите, докато православният живописец акцентира върху ежедневната емоционалност. У единия срещахме силата на предварителната ирационална нагласа, у другия — всепонятността на най-човешкото: дълбоката любов и посвещение на майката. Различията, които съществуват между ортодоксалния и католическия културен феномен, се дължат преди всичко на принципно противоположните задачи, които те имат да решават в историческия развой на собствените институции. Католицизмът преодолява с помощта на изкуството не само личностната съпротива на необикновените духове, но има за цел да подчини конгломерата от светски сили, зад които стоят мощни държави със сепаратистки тенденции. Четирите кръстоносни похода издават умело намерен похват за интеграция, в който жаждата за обогатяване бива експонирана върху по ориенталския пьстрата легенда за богатствата на Изтока, а съвместното действие се налага рязка промяна на стилистиката, налага се в самите форми на изкуството да бъде внушена идеята за висшата хармония, която няма досег с конкретните представи на човека, с конкретното му битие. Затова деформацията е така обилно използвана от средновековния скулптор и художник.

⁴ H. Samosnowicz. *Kobiety w miastach późnego średniowiecza*. — B: Polska w świecie, Warszawa, 1972, c. 161.

Късите крайници спрямо голямата глава издават примитивизирана символика на приоритет на духовното над телесното, а фабулата, която се съдържа във всеки стенопис или скулптурна група, е изградена главно върху библейски мотиви с аскетски нюанс или страдание, или на актуалната алегорична поезия: например „Танцът на смъртта“, в който са изобразени моменти от „Разговорът на маестро Поликарп със смъртта“, „Песента за св. Алекси“ и др. Готическата архитектура изтегля нагоре романския покрив, за да символизира стремежа към бога, но погледът се губи в орнаментиката на извисените, остри краища на кулите. А вътре вместо някогашните светли, покрити с огромни фрески куполи остава сгъстяващият се към върха мрак, който, преграждайки зрението на богомолца, сякаш прекъсва и елементарната възможност за досег с тайнственото на божественото. Срещаме едно гениално изпълнение на идеологическа заявка с конюнктурна мотивировка, но с огромно историческо последствие.

Православната църква е пряко зависима от могъществото на империята. Съществуването ѝ е функция на държавата и затова, ръководейки се от своите партикуларни цели, тя неминуемо се съобразява с първото условие. В писмото си до българския цар Симеон цариградският патриарх Николай Мистик си служи с религиозна мотивировка и подтекстови внушения („Поход, който ти ще предприемеш, много по-ужасен и ненавистен на бога...“⁵, за да защити интересите на своята държава от нарастващата сила на Симеонова България. Това е типичен пример на обратната зависимост между църквата и светската власт, която е довела до принципни различия в художествената структура на православната пропаганда. На първо място от интереса на църквата е било да интегрира гражданите на Византия около централната власт независимо от имотното им състояние. Тя е била принудена от историческата обстановка да бъде общопонятна и естетически въздействаща по форма. Неслучайно православият възприема и толерира много повече езически ритуали и дори суеверия, отколкото католицизмът. Неслучайно православният храм запазва хармоничните си архитектурни линии, мекотата на интериора, емоционалността на богослужението и празничните служби. В този аспект славяните, които започват своето духовно развитие в неговия сектор (това фактически са българите), възприемат готовите образци, но не са заинтересовани от крайната цел на православната пропаганда — засилването на Византия, тъй като това се откроява ясно в перспективата на историята като заплаха за суверенното им съществуване. Би било естествено да видим в изкуството им стремежа за противопоставяне на първоначалните образци. И все пак поради демократичността, заложена в самата вътрешна структура на византийското изкуство, българските творци не се отричат от стила и формите му, а като първа и основна линия осъществяват борбата за равнопоставяне в иначе приемливата канава. Би било необосновано да се търсят предренесансови елементи в дейността на Кирил и Методий и учениците им, тъй като това е преди всичко борба за налагане на дадена народно-традиционна суверенност, родена от конкретни историко-политически съображения. Несъстоятелно е и да се търсят подобни елементи в по-късно време, примерно в стенописите на Боянската черква, тъй като оригиналните моменти, които се съдържат в тях, не са породени от желанието на твореца да се противопостави на утвърдения стил, а по-скоро показват резултата на една нова традиция, която е започнала на базата на византийския образец и се е обогатила с течение на времето благодарение на собствените развойни процеси, в отговор на български идейно-художествени потребности. Да се говори за предренесансови явления в средновековното българско изкуство означава подценяване на собствения културен феномен, родено от криво разбрано стремление към европеизация с късна дата.

⁵ „Бележити българи“. С., 1967, с. 131.

От така очертаната картина личи, че славянските народи навлизат в епохата на Ренесанса с различен културен потенциал и противоречиви взаимоотношения с културните центрове. Явно се очертава по-стабилното състояние и по-високо ниво на южните славяни, където българите имат ярка физиономия на художествената продукция още през X в., а хърватите развиват богата поезия и драматургия успоредно с Италианския ренесанс, решавайки чрез нея проблематиката за гражданското начало в града-република и външната опасност от Запад в лицето на Венецианската република и по-късно от Изток — от турското нашествие. На север, колкото по-далече се навлиза в културната сфера на католичеството, толкова повече закъсняват елементите от произведен и сходен характер с Европейския ренесанс. Чехите създават литература и хуманитарни насоки в обществения климат в началото на XV в. Благодарение на това и на историческата реализация на изключителната личност Ян Хус сред тях се оформя едно от първите и важни огнища на Реформацията. Най-късно явления от ренесансов характер срещахме в Полша, където оформянето на предренесансови ферменти заема целия XV в. и при все това и в началото на XVI в. можем още да говорим за средновековен менталитет на преобладаващата част от творците на изкуството. Именно това продължило повече от век закъснение се оказва решаващо за оформянето на Полския ренесанс, тъй като до този момент Италианският ренесанс е постигнал своя апогей и поляците приемат неговия образец в завършен вид, смесвайки го със средновековните утайки и реминисценциите на старополско-славянския емоционален тонус. Сложната историческа обстановка, странията обществена структура на страната от това време, която не се среща в нито една от европейските държави, силното демократично настроение на шляхтишката маса, родено едновременно от традицията и от стремежа към актуална прослоечна независимост, изостаналостта на икономическите отношения, все още ярко феодални — всичко това са предпоставки, които обуславят оригиналния генезис на Полския ренесанс, еkleктиката на идейната му и стилова фактура и своеобразието на художествените му традиции. Но може би именно затова полската култура постига своя първи връх още в средата на XVI в., създава творчески критерий, достигнат едва в началото на XIX в. от полските романтици. Най-късен по дата, Полският ренесанс определено надвишава сходните културни и обществени явления у останалите славяни и по интензивността на своето протичане, и по последствията, които оставя в историята на националния дух, и по дълголетието на основния си творчески фонд.

ГЕНЕТИЧНИ ФЕРМЕНТИ НА ПОЛСКИЯ РЕНЕСАНС

Първите явления от ренесансов характер в дворцовия живот в Краков стават възможни едва тогава, когато самият кралски двор „открива“ европейската култура. От песента на Слота „Песен за държанието на масата“ научаваме, че в края на XIV и началото на XV в. нивото на аристократическата етикеция е все още много ниско и са в начална фаза някои общоприети у другите още от рицарско време маниери или поведенчески традиции. Слота апелира към мъжете да се отнасят с уважение и да обслужват учтиво по време на пиршеството своята дама — явно него (без да знаем биографични подробности, можем да го назовем приобщен европеец) са го дразнели патриархалните, сурови привички на нискокултурната полска шляхта. След царуването на Кажимеж Велики, за който се казва, че е заварил дървена Полша и я е оставил каменна, вече се очертават условия за по-изискани маниери, за по-изострен естетически вкус, тъй като поведението до голяма степен изисква и съответното равнище на залата, на декора. Може би именно наследниците на Кажимеж Велики биха създали оптимални условия

за развитие на ренесансови явления, които вече релефно се очертават в Италия: много млади поляци, студенти в Падуа или Флоренция, се завръщат в родната страна и особено болезнено усещат разликата. Те се настройват войнствено срещу „простащото“ държане на стандартния полски феодал. Но Кажимеж Велики има само две дъщери. С него завършва първата голяма полска династия на Пиастите. Страната попада в ръцете на унгарския крал Людовик Унгарски. Създаденият в Краков през 1364 г. университет бързо запада и по този начин не можем да говорим за каквито и да било следи от ренесансов характер в културата на Полша от това време. Още един факт оказва задържащо въздействие върху тези процеси. Сключеният по политически съображения брак между наследницата на трона — дъщерята на Людовик Унгарски — и литовския княз Владислав Ягелло дава властта, особено след ранната смърт на Ядвига, в ръцете на неграмотния, новопокръстен езичник. Несъмнено Ягелло, който по време на брака е бил вече трийсет и осем годишен, е дошъл в Краков с установените си навици и на първо място с типичната мнителност на малокултурния по отношение на неща, които не разбира или усеща смътно. И все пак, понеже в историята не се срещаме с еднозначност на събитията и явленията много рядко запазват чистотата на своето протичане, именно този факт задържал развитието на ренесансови ферменти в Полша за около двадесет години, спомага и дори обуславя създаването на оптимални условия за тяхното вкореняване на местна почва и за трудното им проникване в блокирания, анархично-наивен и феодално партикуларен менталитет на шляхтата. Свързването на Полша и Литва в една държава способствува за бързо развитие на производителните сили. Страната се замогва, шляхтата придобива самочувствие по отношение на заобикалящите я народи. Решително за всички тези явления се оказва поражението, което Владислав Ягелло нанася на Кръстоносния орден край Грюнвалд. Двувековният враг на Полша бива значително ослабен, като същевременно солидарното действие на новосъздадената държава споява входящите в нея елементи и създава условия за оформянето на единна полска нация. В последните години на своето царуване Ягелло, един блестящ политик, който не се страхува да наруши старите военни правила (знаем, че е командувал полските войски отстрани, застанал на хълм, за да може да наблюдава от високо развитието на боя, вместо по старата рицарска традиция да застане начело на своята конница. Неговият син Владислав Варненчик за съжаление е притежавал езическата буйност на своя баща, но е бил със значително по-ограничени стратегически качества. Именно рицарската му смърт проваля иначе добре замисления поход срещу турците), един политик, който явно е разбрал, че една страна може да се развива само в крак с европейските тенденции и е абсолютно ненужно запазването на самобитност там, където идва удобството на готовия образец на по-културните страни, започва сам активно да подпомага процеса на полската европеизация. Най-значителните и най-богато оформени паметници на полската писменост от този период са поръчани за неговите жени: Флорианският псалтир (показателен е фактът, че той е на три езика — полски, латински и немски) е създаден за кралица Ядвига, а Шарошпатацката библия, за кралица София. Характерен за споменатата „еманципация“ на краля е начинът, по който се чувствава коронясването на четвъртата му жена. Бил е спасен цял изящен ритуал, в който са използвани най-значителните религиозни обекти в Краков, между които и скалата, където е бил посечен св. Станислав. На тържествената церемония са били поканени великият римски император Сигизмунт с неговата съпруга императрица Барбара, датският крал Ерик, баварският княз Людовик, брат на френската кралица, и множество князе от Шльонск, Мазовше, Литва и Украйна. Освен това е присъствувал и представител на папата, кардинал Бранд, гости от Кръстоносния орден и др.⁶ Присъствието на толкова отбрано

⁶ Stanisław Łepicki. Renesans i humanizm w Polsce. — Czytelnik, 1951, с. 8.

общество от големите по онова време феодални държави свидетелствува за значението, което Полша е придобила по време на Владислав Ягелло. Бляскавото пристигане, златните одежди, изисканите ритуали са допринесли за възпитанието „на място“ на полските гости и което е по-важно, събудили са жажда към Европа, създали са критерий, който постепенно ще започне да се налага върху полска основа.

За европейската еманципация на двора на Ягелло свидетелствува и присъствието на друга знаменита личност, която, макар и без висок сан и без княжески отличия, била желана и канена от всички крале в Европа и дори от самия папа. Това е Франческо Филелфо, наречен от блестящия познавач на Ренесанса Станислав Лемницки „най-големия сноб на Ренесанса“⁷. Съвършен демагог и същевременно светъл хуманист, Филелфо осъществява по онова време истинско „художествено“ чергарство по дворовете на Европа. Той изпълнява доверени мисии на византийския император Йоан Палеолог, произнася прочутите си панегирично-пророчески речи при различни крале и по различни случаи — коронясване, раждане на престолонаследник и др. Изключителните му способности, гъвкавостта на езика и умението да се съобразява с конкретните недостатъци на средата, в която действа, превръщат Филелфо в хуманитарно украшение на висшето общество от епохата на Ранния ренесанс. Ето защо пристигането му в Краков при коронясването на София в свитата на папския представител Бранд трябва да се третира като недвусмислено доказателство за достигнатото реноме на полската държава, а не само като добре изчислена комбинация на хуманиста-печалбар, разчиташ на щедростта, която кралете на млади държави обикновено проявяват към онези, които ще „увековечат“ тяхното име в историята. Филелфо явно не е третирал с пренебрежение своето посещение в Краков, тъй като е произнесъл при коронясването бляскава реч, оставила дълбоки следи в съзнанието на присъстващите и в родовата биография на втората полска династия. „Тогава отидох в Краков — пише по-късно Филелфо — и не само взех участие в сватбената церемония, а произнесох и сватбена реч сред събралите се множество крале, князе и представители на различни народи.“⁸

Гладкото слово, риториката от нов тип, която умело чувства аудиторията и се доопределя чрез нея, са представили в най-добра светлина ренесансовия човек, хуманиста. От този момент Ягелоните определено са имали слабост към италианците, покровителствували са ги и благодарение на това първите хуманисти, които са останали на полска земя и по този начин са осъществили моста между две култури, са били италианците. Неслучайно се стига до брака на Сигизмунт I Стари с италианката Бона Сфорца, където извън политическите съображения явно се усеща стремежът за максимално близък контакт със стария мит във възпитанието на две поколения кралски синове. Връзката на Филелфо с Ягелоните впрочем не се ограничава до инцидентното му присъствие на коронацията. Запазени са две писма до Владислав Варненчик след неговата голяма победа над турците през 1443 г. Първото в същност е послание на княза на Милано, на който в момента е служел Филелфо. То е издържано в изискан и патетичен тон. Варненчик е наречен „спасител на християнските народи“. По-интересно от гледна точка на литературната история на Полша е второто писмо на Филелфо до Варненчик. То е вече лично и в него извън задължителната словесна орнаментика и сложни комбинации от дитирамби срещаме интересна „интимна“ нотка на стария хуманист. Филелфо разказва за своя сын във Вавел, когато се оттеглил в покоите си в нощта след коронацията на майката на Владислав. „Струваше ми се, че гледам някаква красива звезда, по-голяма дори от самото слънце, която се

⁷ St. Łepicki. *Renesans i humanizm w Polsce*. — *Czytelnik*, 1951, c. 3.

⁸ Пак там, c. 8.

спусна от небето и спря върху кулите на вашия замък.“⁹ Добре очертаната пророческа символика, характерна за панегиричния маниер на Филелфо, безспорно е отчитала младежката лековерност на Владислав, обхванат от желание за рицарски подвиг и християнско безсмъртие, доказателство за което е и трагичното му военно безразсъдство. Но писмото не успява да стигне до полския крал, изпреварено от събитията, които слагат край на антитурската коалиция край Варна. По-интересен момент представлява самият край на писмото. В контраст с целия текст Филелфо призовава младия крал към разумно пълководчество, защото „само тогава резултатът е славен, когато го е предхождала съобразителност“.¹⁰ Тези редове явно са добавени впоследствие от хуманиста, който винаги е спазвал правилото за съобразителността. Така или иначе това писмо е било добре известно на Ягелонския род и независимо от трагичния край на Варненчик е допринесло за самочувствието на „спасители на християнството“, едно от доказателствата за което са многобройните полско-турски войни, които водят синовете на Кажимеж Ягелончик.

Връзката между италианската култура и полския двор се осъществява и по други линии, но във всички случаи благодарение на лични връзки, на познания, понякога инцидентни, които по-късно съгласно с традицията продължават в многогодишни кореспонденции. На тази база се ражда обществена необходимост от познаване на латинския език, за да се устои на равнището на италианските латинисти, за да се води кореспонденция с европейски финес. Латинският език като елемент от светското възпитание много скоро започва да става задължителен и дори синоним за културна начетеност. Още в първата половина на XV в. той вече престава да бъде свързан само с живота на църквата въпреки продължаващите на него богослужения и преминава в оформящата се, подражателски ентузиасирана, а оттам и „прилежна“ в науката висша аристократична прослойка, преминава в живота на полския кралски двор. Характерно в това отношение е връзката на известната историческа личност, полския кардинал Збигнев Олешнишки, с прочутия италиански хуманист — Еней Силвио Пиколомини, който по-късно бива избран за папа под името Пий II. Големият полски хронист или по-точно историк Ян Длугош, чиято „История на Полша“ за първи път след Гал Аноним и Винченцо Кадлубек дава критична оценка на полското минало, очистивайки го от легендарните или направо фантастични наслойки, споменава за характерния „Цицеронов чар“, завладял полското общество в началото на XV в. Умението да се ораторствува в стила на древноримския политик и писател е било явно един начин за изпъкване в обществото. Голям брой полски студенти се завръщат по това време от университетите в Болоня, Падуа и Ферара. Те носят гъвкавостта на ранното хуманитарно мислене, което рязко контрастира със затворения схоластичен манталитет на възпитаниците на Ягелонския университет. Това явление не ражда нито прекомерно чуждопоклонничество, нито пък разтърсва закостенелия механизъм на университета. Просто идват все повече хора, които си дават сметка за равнището на европейската култура, макар че са принудени да живеят и да се съобразяват със средновековното мислене на обкръжението. В техните редици можем да прибавим и увеличаващия се брой полски политически дейци, които предприемат редица пътувания като посланици, в делегации по конкретен исторически повод или по силата на някаква конюнктурна игра на осъзналите се до голяма степен полски крале. Такъв е например Ян от Люджиск. Доктор и професор по медицина, той е същевременно дълбок поклонник на Цицерон. Известни са упоритите му опити да наложи на професорите на Краковския университет задължението да се изразяват с изящен и богат латински

⁹ St. Łepicki. *Renesans i humanism...*, c. 10.

¹⁰ Пак там.

език. Блестящ познавач на старата история и литература, той се стреми да свърже в една традиция класическите антични писатели и средновековните автори, което издава, макар и видоизменен, стремеж към възраждането на античното наследство. Независимо от високото си културно равнище и връзката с европейските модели той запазва дълбоко у себе си славянската съчувственост към околните, сантименталното, филантропско отношение към обикновените, незабелязан до този момент в литературата селски труженик. Характерна в това отношение е неговата реч в университета, произнесена при посрещането на крал Кажимеж Ягелончик. „Защо в тази толкова богата страна селяните живеят в робство и понасят такива насилия, както някога синовете на Израел в Египет, Кралю. . . !. . . ще премахнеш робството на селяните. . . , ще възвърнеш свободата на християните, които живеят в кралството ти; защото е всеизвестно, че природата е родила всички хора равни!“¹¹ Понятието за равенство тук не е произнесено в цялата си социална дълбочина. За Ян от Люджиск, учен и сановник в едно феодално общество, равноправието се състои само в това селяните да не бъдат оставяни да умират от глад. Ако той употребява познатата фраза, че всички хора се раждат равни, това се дължи на проникването на ренесансовата фразеология в ежедневния речник на образованите хора, които я реализират в така характерната за века риторична патетика. С други думи, в цитирания фрагмент срещаме не класовосъщностна насоченост, а следа от ранен ренесансов повей, от демонстриран хуманизъм. Ако Ян от Люджиск е възнамерявал да подложи на критика съвременната си действителност, той е бил подтикнат към това преди всичко от факта, че аудиторията, пред която говори, е вече подготвена за тези неща и дори че тя в известна степен ги изисква. Явно не е било възможно на едно официално посрещане да се говорят на краля неприятни за него неща. Следователно срещаме ярко доказателство за налагащ се стил на официални взаимоотношения, в който прозвучава хуманитарната тръпка на полското общество, стил, в който отмира предметната директност и първичността на реакцията, неовладяната в по-меките форми нетърпимост към изнасянето на неприятната истина, които остават като наследство от „старейшинския“ императив на Болеслав Храбри през цялата династия на Пиястите. Не на последно място в този аспект се е отпечатаха характеристиката на новия полски крал — образован и търпелив, духовит и изискан; една пъстра гама от черти на неизбежната демагогия, с която едно феодално общество трябва да се пригоди към ренесансовия образец на поведение. Осанката на новия крал от династията на Ягелоните е резултат на дълго и старателно възпитание, на личния пример на последователите на Франческо Филелфо, които, разочаровани или недооценени в Западна Европа, пристигат в Краков, за да продадат своята ренесансова „специалност“ възможно най-изгодно. А това означава на първо място — кралския двор, Вавел. Тук може да бъде споменат немецът Конрад Целтис, който е събирал около себе си цели тълпи от млади хора с аристократичен произход, стареел се е да проведе реформи в хуманитарен дух в Ягелонския университет. Разочарован от полския консерватизъм, който много лесно и при първия удобен случай е изплувал под крехката фасада на нововъзприетото, разочарован още повече от анахроничната схоластика на висшето учебно заведение, Целтис напуска Краков. По-упорит или може би по-толерантен е англичанинът Леонард Кокс, който остава в Краков и работи дълги години, съобразявайки се със забавените рефлексии на средата и с абсолютната стагнация на рутинирания академизъм. Най-верен към Полша и най-рационален за собствения интерес обаче се оказва отново италианец — това е Филипо Буонаскорзи, анархистична, непокорна и независима личност, човек с блестящи познания по древна литература или може би по-точно човек, влюбен в старото изкуство с разбиране за неговата близка до

¹¹ I. Chrzanowski. Historia literatury niepodległej Polski. Warszawa, 1971, с. 46.

човека същност и всеотдайност към неговата проста и органична емоция. Затова той приема по характерната хуманистична мода името Калимах. Под това име са известни три исторически личности от древността. Калимах е прочут атински военачалник, загинал в маратонската битка. Калимах е и знаменитият скулптор от Коринт, за който се твърди, че е проектирал и създал коринтския капител. И накрая Калимах е известен гръцки поет от III в. преди нашата ера. Най-вероятно е Буонаскорзи (при явната си слабост към литературата) да е приел името Калимах, имайки пред вид последния негов носител. Подгонен от полицията на папата, Калимах избягва в Турция, откъдето през 1470 г. отива в Полша. Почти незабавно започва неговата голяма кариера, защото той е правел неоченими услуги при важни решения на полската дипломация с Италия и Турция — две страни, чиято политическа конюнктура той е познавал добре. Но в полската история той остава главно с многогодишната си работа в двора на Кажимеж Ягелончик, където е бил възпитател на кралските синове заедно с историка Ян Длугош. Като автор Калимах е известен с прочутата си биография на архиепископа Гжегож от Санок. В нея срещаме един вид „философска“ благодарност за меценатската благосклонност на сановника. Калимах го представя с блестящ приповдигнат стил като образец на хуманист — мъдър, проникателен, благороден, борец за новия ренесансов идеал. От оскъдните исторически данни за Гжегож е известно, че той е преминал през мизерията на бедното студентство, движел се е в различни среди, продавал е на издигнатите единственото нещо, което е притежавал — бистър ум и добронамереност. Достига висок църковен сан в Лвовския епископат и развива широка културна дейност в този изостанал край. Неслучайно Юлиан Кжижановски го нарича „пионер на цивилизацията в опустошената от татарите провинция“¹². Но пионер на цивилизацията е по-скоро оценка за демократичните и патриотичните настроения на Гжегож, който, сам живял в бедност, за разлика от многото парвенюта не е забравил страданията на мъчителния си житейски старт. Тази дейност на Гжегож е била породена от презумпцията за хуманитарен манталитет, по-точно в нея трябва да виждаме един път към хуманизма, осъществен чрез реалната практика — факт с големи исторически последствия, но без парадната изаящност от „Животът и обичаите на Гжегож от Санок“ на Калимах. „В личността на Гжегож италианският хуманист е намерил съмишленик, проникнат от духа на хуманизма.“¹³ Калимах е подсилил критичната нагласа на големия сановник към методите и средствата за обучение в средновековното училище, на скованата машина за възпроизводство на стандартни, неразгърнати умове. Още по-важно е, най-вероятно пак във връзка с контакта с Калимах, че Гжегож от Санок придава голямо значение на естествените науки (определено ренесансово светско-утилитарно схващане на науката), изобщо не е бил съгласен с католическото алегорично тълкуване на Библията, което е заливало полската теология и е изпълвало практически научната дейност на западащия факултет. Гжегож от Санок подобно на Ян Длугош е настроен критично срещу легендарно-мистичния стил и дълбокия исторически наивитет на старите полски хронисти. Неговото открито мислене, насочено към реалните измерения на света, го прави враг на астрологическите спекулации, но може би най-важното, пак в контекста на връзката му с Калимах, е това, че той е преподавал в университета „Буколики“ на Вергилий. Изящството и простотата на пасторалната поезия са контрастирали твърде ярко със скованата метафизика и тенденциозното морализаторство и по този начин са прокарвали път в съзнанието на образования поляк към усещането за естествената красота на света, което ще роди през следващия век съзерцателността и натуралността на Рей и природопоклонничеството на Ян Кохановски. От допълнителни

¹² J. Krzyżanowski. Historia literatury polskiej. Warszawa, 1964, с. 95.

¹³ I. Goleniszczew-Kutuzow. Odrodzenie włoskie i literatury słowiańskie. Warszawa, 1970, с. 278.

исторически източници К. Куманецки е установил, че Гжегож от Санок е обичал най-много античните автори Плавт и Вергилий.¹⁴ Биографията на Гжегож от Санок е особено ценна за полската култура поради прецедента да се представя отделната човешка личност, да се обръща внимание на индивидуалните достойнства на човека, а не на неговата изрядна религиозна дисциплина. Фактът, че един свещеник с толкова висок сан е представен в измеренията на неговите човешки добродетели, свидетелствува, от една страна, за потребностите на средата, към която сръчният и гъвкав хуманист се стреми да се нагоди, но, от друга — за стремежа на полската аристокрация и висшето духовенство да се покажат достойни за перото на хуманиста. Двустранно движение, което рязко променя обществената атмосфера. „Животът и обичаите на Гжегож от Санок“ събужда у останалата аристокрация, която тепърва е проглеждала в откриващия се чаровен свят на европейската култура, нотки на тщеславие и снобизъм. Две качества, които в съвременна перспектива се приемат за отрицателни, но които са играели неминуемо решителна роля за проникването на трудните правила на изтъчената етикеция, на новите механизми на взаимоотношения в анахроничната и инертна среда на полската шляхта от XV в. Каква оценка е дадена на Калимах за тази му дейност, свидетелствува и признанието на Кажимеж Ягелончик, и фактът, че във Вавел се съхранява една барелефна плоча с неговия образ. Калимах е представен по време на работа. На писалищната му маса, скромна, но функционално представена, има хартия, ножици и мастилница. Той се е привел над тях, държейки книга в ръка. Впечатлява орловият нос и съсредоточеният израз на лицето — реалистичният елемент и тенденциозната насоченост на скулптора са се слели в едно, за да представят заедно с правдоподобния образ на автентичната личност и събудената от нея през епохата страст към индивидуализъм, към демонстрираната изтъченост на духа.

Връзките на Полша с Италия не се осъществяват по това време само на базата на взаимоотношенията на Полша с папския институт. Не само неуспели в собствената среда хуманисти, търсачи на наивното меценатство на източния парвеню, се насочват към новооткритата за европейската култура територия. Преди тях са проникнали там търговците, предугадили изгодата от новия пазар и възможността за евтино набавяне на дефицитни или екзотични стоки. През Полша минава големият търговски път, който свързва Италия с Фландрия и Германия. „Най-напред се появяват генуезците, след тях жителите на Милано, Венеция, Рим и Флоренция. В италиански ръце се намира през XIV и XV в. почти целият рудодобив на Полша.“¹⁵ Италиански банкири отварят кантори в големите полски градове. Създават се складове за стока в Краков и Лвов. Някои от италианците остават за по-дълго и дори се заселват в Полша. Такъв е големият търговец Аинолфо Тедалди, който живее в Лвов. В Краков се заселва един потомък на Медичите, погребан в една от краковските катедрали.

Икономическите връзки, огромният брой завършили в Италия поляци, италианците, намерили в Полша своята втора родина — всичко това определя и лекотата, с която новите явления от Юга са проникнали в Полша в средата и края на XV в. Имало е и местна „италианска“ база, и сигурна „куриерска“ връзка, осъществявани от полските студенти и италианските търговци. Самият кралски двор, както бе споменато, живее със сантимента към Италия още от времето на Филелфо. А след Калимах митът за Италия така плътно се вплита в юношеската мечтателност на полските князе, на кралските синове, че предопределя движението на династията към естетиката и етикецията на италианския ренесансов модел. Неслучайно като една историческа градация на този мит идва и бракът на Сигизмунт I Стари с италианката Бона Сфорца.

¹⁴ K. Kumaniecki. Twórczość poetycka Filipa Kallimacha. Warszawa, 1953, с. 79.

¹⁵ S. Łepicki. Renesans i humanizm w Polsce. — Czytelnik, 1951, с. 102.

Сватбеното тържество сякаш е повторило празника при коронясването на кралица София, за да затъмни неговата слава със собствения блясък. Този брак е раздвижил духовете в цяла Европа. Кралица Бона пристига с огромна свита в Краков, където приема полската корона, за да започне от първите си дни да моделира своята среда по подобие на своята родина. Носталгията на италианката се явява един от основните фактори за окончателното разгръщане на Полския ренесанс, за сливането на европейския образец със създадените на местна почва елементи на ренесансово светоусещане в творческата атмосфера на полския златен век на литературата — XVI в. Заедно с Бона пристигат в Краков Силвиус Сикулус Амаутус, който става възпитател на нейния син — последния ягелонски крал Сигизмунт Август. Пристига в Краков и Констанцо Кларети, който е бил голям почитател на античността и старогръцката литература и развива огромна дейност в значително по-благоприятни условия от Калимах. От голямо значение е било пристигането на двамата италиански архитекти Бартоломей Беречи и Франциск Влох, които се заемат с построяването или по-скоро с генералната реконструкция на Вавелския дворец. Кралица Бона е искала да създаде край себе си декора на своята далечна родина, да наподоби кралския двор до такава степен на италианското архитектурно изящество, че да избегне носталгията, която е изпитвала сред поляците. Сведенията за надмения ѝ характер и за вероломността ѝ, запазени и в полско-латинската поезия, главно в епиграмата, и множеството легенди, дори и да са почивали на известна истина, по-скоро показват степента на разочароването ѝ от малокултурната, добронамерена, но първична в обносните нова среда. Желанието на Бона да компенсира това чрез създаването на ренесансов оазис дарява Полша с един от най-прекрасните паметници от епохата на Възраждането. От друга страна, голямо значение е имал фактът, че в строежа италианци са били само главните архитекти. Всички останали са били избрани между местните майстори, а това е имало двоен ефект с исторически последици. Майсторите са осъществили заедно със строежа и една лична школовка по образците на ренесансовото строителство. Освен това при самата си работа те не са могли да забравят, да се откъснат напълно от своя строителен стереотип, изменяли са, по всяка вероятност тайно от архитектите, някои фрагменти, моделирали са по своему италианската строителна линия. Като резултат в изящството на ренесансовия дворец са проникнали като едва доловим дъх топлината и уютът на старополското дървено строителство, мекотата на входните фасади, които са изпълнени от гипс, но поразително наподобяват дърворезби от някои стари черквици. Краковският майстор неусетно влага в европейската строителна традиция отпечатъка на полско-славянското си присъствие и затова Вавелският дворец, който е бил истинска гордост за старата столица, представлява типичен паметник на Полския ренесанс, символ на неговата монолитна еклетика и неподправена красота.

Формирането на първоосновата на Полския ренесанс е свързана и с връзките на поляците с другите славянски народи, които са имали сходни реакции и близка до полската възприемчивост към новото. Чувството за славянска общност трябва да е изгубило в XIV и XV в. онова реално значение, което е имало по време на моравската мисия на Кирил и Методий. Ренесансът, както бе подчертано неведнъж, засилва сепаратистичните тенденции в народопсихологичната сфера, съсредоточава вниманието върху спецификата на собствената народност, а това неминуемо води до избледняване на чувството на някогашната „задруга“. Държавните интереси много често са засилвали този процес, тъй като са противопоставяли славянските народи в неизбежни от историческа гледна точка конфликти въпреки нежеланието на обикновените хора от народа. Виждаме това и по времето на хусистките войни, и по-късно, по време на руско-полските конфликти от XVI в. Все пак близостта на езика и менталитета често се оказват по-

силни и по този начин в историята е регистрирана гъста мрежа от взаимоотношения между поляците и другите славяни от епохата на Ренесанса.

На първо място трябва да се спомене интересната личност на Станислав Чолек. Той е бил изключително буен и невъздържан, но съвременно надарен с гъвкав ум и изобретателност, със сатирична нагласа, която на моменти е стигала до открита язвителност. Важно от гледна точка на ренесансовите връзки на полската култура е това, че той е завършил своето образование в Каролиnum, в Пражкия университет. Затова в язвителността, която проявява в известния си пасквил, написан на латински, срещу третата жена на Владислав Ягелло, „писмо, оценяващо сватбата на крал Владислав с Елжбета Грановска“, се чувствава резонанс на хусистка непримиримост, на която той неминуемо е бил свидетел по време на своето следване. Това изглежда още по-вероятно на фона на всеобщата сервилност на кралския антураж, от който той явно не се е учил в началото на своята литературна кариера. Като рефлекс на пребиваването му в Прага можем да приемем и сръчно написания „пътепис“ за Краков, описание на неговите красоти и уют. Краков от преди Вавелския дворец по времето на Чолек е разполагал единствено с Мариакката катедрала, с катедралите на францисканите и доминиканите, с няколко романски черквици, съвсем незначителни, най-голямата от които се намира в югоизточната част на централния площад. През XV в. Краков явно е отстъпвал на Прага по монументалността на архитектурата и не на последно място по потока от чуждестранни търговци, по пъстрата тълпа, която в Прага е запълвала площада между кметството и двукулната Тинска катедрала. В желанието на Чолек да възпее своя град виждаме пробуден от неудобното сравнение патриотизъм и тръпка на ренесансово чувство за родната природа; може би неосъзната последица от атмосферата на чешката реформация.

Заслужават внимание и връзките между Полша и Далматинския ренесанс. Те са били осъществени поради трагичната историческа съдба на балканските славяни. В епохата, когато турците достигат до стените на Задар, много от дейците на Дубровнишко-Далматинската култура са изпадали в икономически затруднения или в психическо униение пред лицето на азиатската опасност. Някои от тях са потърсили убежище, преди да настъпи трагедията, сполетяла малко преди това българите и сърбите. Известно е, че в познанския епископат е пребивавал Транкилус Андроникус, чието истинско име е било Андреевич, а след него в Полша е живял и Транкилус Андроникус Младши. Интересни са и пришълците от онези заселени с хървати области, които са спадали към територията на Унгария. Пораженията на унгарците при турските нашествия са ги принуждавали да бягат на север чак до Полша, където са намирали възможности да пропагандират горещо идеята за борбата срещу турците. Такива са Бартоломей Георгиевич и Стефан Бродарич, които пишат на латински и издават своите произведения в Краков. В по-късно време при двора на Стефан Батори работи Томо Наталич Будиславич — дубровнишки гражданин, който се е чувствувал едновременно босненец и поляк. Всички хора на изкуството, дошли от далечното адриатическо крайбрежие и равнините на Унгария, живеят и творят благодарение на славянската близост на езика, обичаите и душевната нагласа, благодарение на славянското и религиозното съчувствие и солидарност, които несъмнено са будили сред полското общество. Но фактът на тяхното присъствие в Полша, фактът, че те са приемали Полша като своя втора родина, има голямо значение и за самите поляци, за развитието на тяхната култура, осенена от изящните образци на Ренесанса, но опираща се върху живите корени на славянския психологически архитип. По сполучливата дефиниция на блестящия познавач на Полското средновековие и Ренесанс Юлиан Кишижановски, „всички тези хуманисти, дърпайки звънките струни на полската поетическа и прозаична продукция през целия XVI в., създават нещо като общославянска литературна платформа със своите призиви